

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

(Հ. Վ. Հաղուհիի երկրորդ յօդուածին առթիւ)

Պ.

ԱՌԱՅԻՆՈՒԹԻՒՆ Է ՊԵՏՐՈՍ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՀՈՌՈՄԻ ՄԷՋ ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԻՄՆԵԼԸ

Հոռմի եկեղեցւոյն աւանդութիւնը դարերու ընթացքին ա՛յնքան շեշտուած է ա՛յնպիսի ամբողջութիւն մը ստացած է ինքն իր մէջ որ մեր մտքէն ամենահին չէ անցած և չ'անցնիր քննադատութեան անունով խախտել զայն:

Բայց պատմութիւնը և պատմութեան քննադատութիւնը ամենեւին թոյլ չեն տար որ Պետրոս Առաքեալ եղած ըլլայ Հոռմի եկեղեցւոյն հիմնադիրը:

Պատմութեան տուիքները և Հոռմայեցւոց ուղղուած թուղթը միայն բաւական են մեզ պնդելու համար թէ Հոռմի եկեղեցւոյն առաջին առաքեալն է (և ո՛չ թէ հիմնադիրը) Սուրբ Պողոս և ո՛չ թէ Սուրբ Պետրոս, որ Պողոսէն ետքը դնաց Հոռմ, ուր նոյն իսկ Պողոսէն յառաջ առտնին եկեղեցի մը կազմուած էր, թէ և Հիթանոսներու Առաքեալը ինքզինքն Հոռմի եկեղեցւոյն հիմնադիր յայտարարելու յաւակնութիւնը չունեցաւ ամենեւին հակառակ սա՛ իրողութեան որ երկու տարի մնաց հոն և աշխատեցաւ քրիստոնէութիւնը ծաւալելու Յաւիտենական Քաղաքին մէջ (*):

Այս մասին ի՞նչ որ ըսինք մեր նախորդ պատասխանին մէջ, չենք ուզեր կրկնել և չենք ալ փափաքիր շարունակել այս գրավէճը Հ. Վ. Հաղուհիի կամ ուրիշ մէկու հետ որ նոյն մտայնութեան մարդ է. վասն զի զուր ջանք և անօգուտ վաստակ է Հոռմեական եկեղեցւոյ անկեղծօրէն յարած և անոր ջերմեռանդութեամբը տողորուած հայ հոգեւորականի մը հետ խօսիլ և փոխել անոր հայեացքը, նոյն իսկ այսպիսի պատմագիտական նիւթերու քննութեան մէջ:

(*) Կիրեղ Եռուսդէմացի Պողոսի կ'ընծայէ Հոռմին երեսօնէացւոյն. — «Եւ դարձուցանէ (Առաքեալն Պողոս) զբազաւոր բաղանջն զՀոռմ մինչեւ ի կողմանս Սպանիացոց բազաւրեամբ յծառաւրեամբն ձգելով» (Կոլ. ԷճԺ. էջ 385. Հմեմ. էջ 390):

Որովհետեւ բոլոր այն նիւթերու և խնդիրներու մասին, որոնք Հոռոմի եկեղեցւոյն և Պապին գերիշխանութեան հետ անմիջական կապ տնին, ինչ որ ըսած և վճռած են պապական առտուածարաններ, անոնցմէ դուրս և անոնցմէ տարբեր կարծիք և միտք յայտնելու իրաւունք չունին անոնք: Մենք շատ լաւ գիտենք ասիկա, և եթէ գրիչը ձեռք առինք Հ. Վ. Հացունիի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ աւանդութեան և պատմութեան դէմ արձակած վճիռները հերքելու համար, մեր միակ նպատակն էր նոյն ինքն մե՛ր եկեղեցւոյ հասկըցող զաւակներուն աչքին առջև պարզել Հացունիի յուզած խնդիրներուն կնճիռներն ու անպատեհութիւնները, և այս առթիւ զաղափար մը տալ անոնց Հայց. եկեղեցւոյ ծագման պատմութեան վրայ:

Սիմոն ընթերցողներէն կը խնդրենք որ այս տեսակէտէն նային յուզուած խնդիրներուն վրայ, և նային խորո՛ւնկ ուշադրութեամբ, և շտաբուին թեթեւ դատողութենէն անոնց՝ որ ըսել ուղեցին «թէ ասանկ խնդիրներով զբաղելու ատե՛նն է հիմայ»:

Պատմութեան ուսումը շատ կարեւոր տեղ մը կը բռնէ մարդկային ծանօթութիւններու և հմտութիւններու շարքին: Եւ մեր մէջ անոնք որ պէտք եղածին պէս չեն գիտեր իրենց ազգային և եկեղեցական պատմութեան գոնէ գլխաւոր դրուագները, շատ սխալներ կ'ընեն: Եւ այս սխալներ, դժբախտաբար, ամէն օր կը գործուին, երբ կը գրեն ու կը խօսին, զոր օրինակ, Հայց. եկեղեցւոյ բարեկարգութեան և ասոր վերաբերեալ խնդիրներու վրայ, առանց նոյն իսկ վերապահումներ ընելու իրենց գիտցածներուն ստուգութեան և իրենց կարծիքներուն արտայայտութեան մէջ, և ոմանք նոյն իսկ չեն գիտեր թէ բարեկարգութեան անունով իրենց շօշափած խնդիրները շատ աւելի ձեռնհասութեամբ արդէն քննուած և առաջարկուած են սա անցեալ 15-20 տարիներու ընթացքին, և այնպէս կը կարծեն և կ'ուզեն կարծել տալ թէ իրենք են որ առաջին անգամ կը մտածեն այդ մասին:

Խնդիրը նոյն է Հայաստանի եկեղեցւոյն վաղեմի ժամանակներու տեսակէտէն ալ, Հ. Վ. Հացունիի կողմէն յուզուած խնդիրները նոր չեն. անոնք այլեւայլ ձեւերու տակ շատ անգամ յուզուած են, և ամէն ժամանակի մարդիկ, իրենց ծանօթութեան և հմտութեան լոյսերով, պատասխանած են ատոնց: Եւ Սիմոն աշխատեցաւ, բոլորովին վեր ու բարձր մնալով անձնականութիւններէ, քրննել բուն խնդիրները քննական պատմութեան տուիքներու համաձայն, և ըսաւ իր ըսելիքը Հ. Վ. Հացունիի քննադատութեան անունով բրած քանդումներուն դէմ, և այս յօդուածով ալ կը վերջացնէ իր ըսելիքը, խօսքը տալով Հայր Տիւչէնին, որ մեր ժամանակներուն մէջ լատին կղերականութեան ամէնէն հրմուտ, ամէնէն անօրին և հետեւաբար ամէնէն ազատամիտ դէմքն եղաւ, և իր գրած եկեղեցական Պատմութիւնով ալ արդարացուց իր համբաւը:

Սիմոն իր այս վերջին յօդուածով պիտի ապացուցանէր թէ աւանդութիւնն է Պետրոս Առաքեալին Հոռոմի եկեղեցւոյն հիմնադիր ըլլալը և ո՛չ թէ պատմութիւն՝ հակառակ Հ. Վ. Հացունիի համոզումներուն:

Հ. Տիւչէն, իր բոլոր էութեամբ Հռոմէական եկեղեցւոյն նուիրուած եկե-

ղեցական մը, զոր Լեւոն ժԳ. Պապ եպիսկոպոսական առաքիճանին ալ բարձրացուց, յուսախար ընելով թուեղ պահպանողականները, որոնք անկարելի կը համարէին այսպիսի ազատախոհ եկեղեցականի մը եպիսկոպոսացումը, ահա թէ ինչ կ'ըսէ այս պատմագէտ եկեղեցականը իր մայրենի եկեղեցոյն ծագման մասին.

— Par quelles mains la divine semence fut-elle jetée dans cette terre (c'est-à-dire dans Rome) où elle devait fructifier d'une manière si prodigieuse ? Nous l'ignorons toujours. Des calculs trop peu fondés pour entraîner le suffrage de l'histoire transportent à Rome l'apôtre Pierre dès les premiers temps de Claude (42), ou même sous Caligula (39)

Laissons donc le mystère planer sur cette première origine et bornons-nous à constater que l'Eglise romaine, au temps où saint Paul lui écrivit (58), était, non seulement sortie de la crise à laquelle sa naissance avait donné lieu, mais constituée, nombreuse, connue, célèbre même par sa foi et ses œuvres (I. Duchesne, Histoire Ancienne de l'Eglise, T. I. p. 55-56):

— Թէ աստուածային սերմը որո՞նց ձեռքով ցանոնցաւ այս հողին մէջ (այսինքն՝ Հռոմ), ուր այնքան հրաշալի կերպով պիտի արդիւնատուէր ան—ասիկա ամենեւին պիտի չգիտնանք: Ինչ ինչ հաշիւներով, որոնք այնքան վստահելի չեն պատմութեան հաւանութիւնը ձեռք բերելու համար, Պետրոս Առաքեալ Հռոմ կը տարուի Կղոզիոսի կայսրութեան սկիզբը (43), կամ նոյն իսկ Կալիգուլայի տառն (39):

Ուրեմն թողունք որ խորհրդաւոր գաղափիրը սատարն անոր բուն ակզբնաւորութեան վրայ, եւ մենք բնականաբան հաստատելով թէ հռոմէական եկեղեցին, այն տառն որ Սուրբ Պօղոս կը գրէր անոր (58), ոչ միայն զուրա ելած էր իր ծնունդին օնդի տուող տաղանայի մէջէն, այլ նաեւ կազմակերպուած էր, բազմաթիւ անդամներ ունէր եւ ծանօթ էր եւ նոյն իսկ նշանաւոր՝ իր հաւատով եւ գործերով:

Հռոմէական եկեղեցիի ծագման մասին բուն հռոմէական հեղինակի մը այս խօսքերը մեծ նշանակութիւն ունին պատմութեան մէջ. խօսքեր որոնք կը հաստատեն ինչ որ արդէն մենք ըսինք եւ գիտել տուինք. խօսքեր, որոնցմով կը վերջացընենք մեր խօսքն ալ, թող տալով որ Հ. Վ. Հացունի այսուհետեւ Պետրոս Առաքեալին Հռոմի եկեղեցւոյն հիմնադիր ըլլալուն «պատմութիւն»ը հաւելցընէ Հայր Տիւչէնի . . . :

* * *

Գանի մը խօսք ալ Հ. Վ. Հացունիի վերջաբանին վրայ:

ՍԻՈՆ իր առաջին պատասխանը կ'ըրած էր «Թագաւոր երկնաւոր, գեկեղեցի քո անւարժ պահեա, եւ գերկապազուս ամուսնոյ քոմ պահեա ի խաղաղութեան» մաղթանքով:

Հ. Վ. Հացունի այս ալ կ'ուզէ քաջքել, հնչեցնելով պապական հինցած յանկերգը եւ ըսել ուզելով՝ թէ Յիսուս իր եկեղեցին միայն «Պետրոսի վրայ» հիմնած է, թէ միւս եկեղեցիներ քանի որ Պետրոսի վրայ չեն հիմնուած, խախտա են, — հետեւաբար ամէն մարդ գիտէ այդ հետեւաբարը, ինչո՞ւ զբաղինք, կ'ուզէ ըսել, Հայաստանի առաքելական քարոզութեան խնդրով. որովհետեւ եթէ նոյն իսկ պատմական աուդութիւն մը եղած ըլլայ քրիստոնէութեան առաջին քարոզութիւնը առաքելի մը ձեռքով Հայաստանի մէջ, քանի որ Հայաստանի եկեղեցին չ'ընդունիր Պետրոս Առաքեալին վրայ հիմնուած եկեղեցւոյն զլիսաւորութիւնը, այդ եկեղեցին անշարժ եւ հաստատուն չի կրնար ըլլալ: Եւ կամ ցո՞րա՞մ Հայց. եկեղեցին անշատ կը մնայ Հռոմի եկեղեցիէն,

աւելորդ պիտի ըլլայ «անչա՛րժ պահեալ» մագթանքը: Հայց. եկեղեցին, ըսել կ'ուզէ, ժամանակին հռոմէական (կամ իր բառով «տիեզերական») եկեղեցւոյ մասն էր կամ անոր մէջն էր, յետոյ զատուեցաւ անկէ, կամ ելաւ անոր մէջէն: Ես այս «եւթ»ին պատմութիւնն ալ քրտած եմ, կ'ըսէ, Բազմավէպի մէջ «և ցոյց տուած անոր երեսէն մեր ազգին կրած մեծամեծ վնասները, որ նայն ինքն Սիոնի ըսել առին՝ թէ «Հայց. եկեղեցւոյ այս ժխտական գիրքը շատ սուղի նստաւ իր վրայ» (1927 Մայիս, 431):

Ասոնք ձրի հաւատաւորներ են սակայն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պատմութեան մասին, և սխալ մեկնութիւններ են նաև Սիոնի ըսածներուն շուրջ: Հայց. եկեղեցին ամենեւին չէ՛ դադրած և չի՛ դադրիր Բիսուս-Քրիստոսի Մի, Ընդհանրական, Առաքելական սուրբ եկեղեցւոյն մասն կամ մէկ անդամն ըլլալէ և կը մնայ Բիսուս-Քրիստոսի Տիեզերքի մէջ:

Այն բոլոր եկեղեցիներ, որ կ'ընդունին տիեզերական առաջին երկու թիւերը և կը դառնան անոնցմէ խմբագրուած ու հաստատուած Հաւատամք, նոյն ինքն Հաւատամքի մէջ ստորագրուած մի, ընդհանրական եւ առաքելական սուրբ եկեղեցիին մէջ են: Եւ քանի որ Հռոմի եկեղեցին չ'ուզեր ճանչնալ միութեան, ընդհանրականութեան եւ առաքելականութեան այս պատմական սահմանը, և միայն ինքզինքն մի, ընդհանրական եւ առաջին կը կարծէ, ստով իսկ կ'անջատէ և կը մեկուսացնէ ինքզինքն այդ մի եւ ընդհանրական եկեղեցիէն, վասնզի եկեղեցի մը որչափ ալ մեծ եւ զօրաւոր ըլլայ, առանձինն չի կրնար ներկայացընել Նիկիական հաւատամքի մէջ ստորագրուած եկեղեցին:

Եւ անշուշտ շատ ցաւալի է որ հռոմէական եկեղեցւոյն յարած մեր հայ եղբայրներ, մանաւանդ անոնց առաջնորդող Հ. Վ. Հացունիի նման պատմութեան գիտութեամբ և քննադատութեամբ ճշմարտութիւններ, պատմական այս սահմանադրութիւն վրայ արձանացող իրողութիւնները չեն ուզեր տեսնել, այլ կը չարչարեն պատմութեան փաստերը, և այնպէս ըսել կ'ուզեն թէ, զոր օրինակ, նոյն իսկ Լուսաւորչէն սկսեալ մինչև Ներսէս Ծնորհալի, և այլն, Հայց. եկեղեցւոյ բոլոր նշանաւոր հայրապետները ուղղափառ «կաթոլիկ» եղած ըլլան: Այսպէս ըմբռնած են իրենք և աշխատած են այսպէս ալ ներկայացնել Հայց. եկեղեցին՝ պատկառելի Չամչեանէն սկսեալ մինչև Հ. Վ. Հացունի, հայ-կաթոլիկ հեղինակներ. իսկ զարմանալի իրականութիւնը սա՛ է որ եթէ Լուսաւորչէն մինչև Ծնորհալի, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ բոլոր նշանաւոր հայրերն ու հայրապետները «կաթոլիկ» եղած ըլլային, ինչպէս Հայ Ազգին մեծամասնութիւնը իր եկեղեցիով Հայ մնացած է: Մեր պատմութեան այդքան գէշ չարչարուած փաստերը սակայն կ'աղաղացանեն թէ Հայց. եկեղեցին հաւատարիմ մնացած է տիեզերական առաջին երեք ժողովներուն, և ոգւով չափ հակառակած է նախ Բիւզանդիոնի և ապա Հռոմի եկեղեցիներուն բնկուղիչ քաղաքականութեանց, որչափ ալ շատ սուղի նստած ըլլայ իր վրայ իր այս ժխտական գիրքը:

Մենք այս իմաստով ըսած ենք Հ. Վ. Հացունիէն շեշտուած այդ խօսքերը, և կ'ըսենք այսօր ալ:

Եւ առանց մխրճելու Հռոմի եկեղեցւոյն ծագման, տիեզերականութեան,

անսխալականութեան, և այլն խնդիրներու քննութեան մէջ, զիտել կուտանք թէ «Պետրոսի վրայ» հիմնուած եկեղեցին՝ պատմութեան մէջ շատ առիթներ կորսնցուց ուրիշ եկեղեցիներն ու ժողովուրդները սիրաշահելու, և չճանչցաւ իր վարչական սխալներն ու տկարութիւնները՝ իր անհանդուրժելի յաւակնութիւններով, իր անհասկնալի այլամերժութիւններով, և նոյն խակ չտեսնելու զարնելով իր ներքին վնասները, իրբե հետեւանք՝ պատմական բարեշրջումները արհամարհելուն նոյն խակ իր ծոցին մէջ։ Հռոմի եկեղեցւոյն մէջ Բրիսսոնելուքիւնը կաղապարուած է պապականութեան վրայ, Այս կաղապարին, և եթէ ուզէք, այս կաղապարին հետ չեն հաշտուած միւս եկեղեցիներ և պիտի չկրնան հաշտուիլ սեւէ ատեն, և այս պատճառով Հռոմի եկեղեցին ինքն անշատ պիտի մնայ միւս բոլոր եկեղեցիներու եղբայրական միութենէն և համագործակցութենէն։

Ոչ որ կ'ուրանայ Հռոմի եկեղեցւոյն մեծութիւնը, առաջնակարգ գիրքը, ծառայութիւնները Աւետարանի քարոզութեան և տարածման մէջ, և առիկա ո՛չ միայն այն երանելի ժամանակներուն երբ Հռոմի եկեղեցւոյն քահանայապետները առէն ինչ էին և կ'իշխէին աշխարհական պետութեանց վրայ, այլ նոյն խակ 1871էն ի վեր, մինչև այսօր։ Բայց Հռոմի եկեղեցին իր հին ըմբռնումներով կ'սպրի այսօր ալ, և կ'արհամարհէ ինչ որ իրմէ չի բխիր, ինչ որ իր կամքով չ'ըլլար քրիստոնէական աշխարհի մէջ, և բոլոր ուրիշ եկեղեցիները կը նկատէ իրբե բաժանեալ, իրբե ոչ-ուղղափառ, և այլն և այլն, և այսպիսի անհանգուրժելի այլամերժութեամբ փառուած եկեղեցի մը գեռ կ'սպասէ որ միւս եկեղեցիներ միանան իրեն։

Ասիկա անկարելի՛ եղած է, և պիտի ըլլայ յաւիտենական անկարելիութիւն մը՝ եկեղեցեաց պատմական և իրական կեանքին մէջ, և հետեւաբար շատ աւելորդ յոգնութիւն մըն է Հ. Վ. Հայունիի համոզմամբ ու հաւատքով քննադատներու համար ուղղակի կամ անուղղակի կոչեր ուղղել իրենց ազգակիցներուն և մասնաճիւղ ընել Վատիկանը իրբե միակ միաբան փրկութեան։

«Պետրոսի վրայ» հիմնուած եկեղեցին, գծախտաբար, կորսնցուցած է քրիստոնէական եկեղեցիներու առաջնորդելու իր հմայքն ու իրաւունքը, անոր համար որ ուրացած է ուրիշ եկեղեցիներուն իրաւունքը, անոր համար որ ուզած է ծանրութեան կեդրոն ըլլալ միւս մինակը, անոր համար որ ո՛չ միայն կրօնական ըմբռնումները հաւատացեալներուն, այլ նաև խորհելու ազատութիւնը ուղեղներուն՝ Վատիկանի հակակշիռն առկա դրած է։

Եւ Հայ ժողովուրդի նկարագրին տեսակէտէն միայն նայելով խնդրին վրայ, պիտի ըսենք թէ այս ժողովուրդը շատ բան վրայ տուած է իր գոյութեան ընթացքին, բայց չէ ուզած վրայ տալ իր ուղեղը, իր ամբողջութեան մէջ, և ճիշդ այս պատճառով ալ ան հաւատարիմ մնացած է իր Մայրենի եկեղեցւոյն, որ իր կարգին հաւատարիմ անգամը մնացած է և կը մնայ տիեզերական առաջին երեք ժողովներու հաւատքով, Յիսուս-Քրիստոսի մի, ընդհանրական, առաքելական և Սուրբ Եկեղեցւոյն։

ՎԵՐՋ